

WPŁYW TRANSFORMACJI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ KRAJU NA MECHANIZMY ROZWOJU AGLOMERACJI I GMIN. ROZWÓJ AGLOMERACJI POZNAŃSKIEJ I GMIN WIELKOPOLSKI

Hanna Borucińska-Bieńkowska

Autorska Pracownia Architektoniczna Hanna i Marek Bieńkowsky s.c.
H&M Bieńkowsky Architectural Studio
ul. Palmowa 10, 62-081 Chyby, e-mail: hanna@bienkowsky.pl

Streszczenie. Celem opracowania jest pokazanie zmian zachodzących w miejskim i wiejskim środowisku zurbanizowanym wynikających z przeobrażeń społeczno-gospodarczych kraju w okresie transformacji, określenie zagrożeń oraz kierunków rozwoju funkcjonalno-przestrzennego gminnych jednostek osadniczych w strefie wpływu aglomeracji miejskiej oraz ich rozwój jako europolii.

Słowa kluczowe: transformacja społeczno-gospodarcza, mechanizmy rozwoju, aglomeracja miejska, zrównoważony rozwój, ponadlokalne cele publiczne

W wyniku zachodzących procesów transformacji systemowej w okresie ostatnich 20 lat nastąpiła radykalna zmiana uwarunkowań i mechanizmów związanych z rozwojem i wzajemnymi relacjami między aglomeracją miejską a jednostkami osadniczymi gmin stykowych. Władze samorządowe na płaszczyźnie administracyjnej, a architekci urbaniści na funkcjonalno-przestrzennej spotkali się z nowymi problemami zagospodarowania przestrzennego.

Urynkowienie mechanizmów gospodarczych spowodowało gwałtowny rozwój wielu gmin stykowych. Tereny dobrze powiązane komunikacyjnie z aglomeracją miejską stały się interesujące dla wielu inwestorów. Nastąpił gwałtowny, często chaotyczny proces zagospodarowywania terenów podmiejskich. Często przekształcać tereny rolnicze na mieszkaniowe lub tereny aktywizacji gospodarczej, często bez poszanowania cennych wartości przyrodniczych i kulturowych, bez zapewnienia możliwości realizacji infrastruktury technicznej. W pierwszym okresie transformacji w wielu gminach stykowych zapanował chaos przestrzenny.

Władze samorządowe stanęły wobec nowych problemów związanych z koniecznością analizy zagadnienia związanego z:

- ochroną cennych lokalnych wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego,

- kierunkami i zasadami rozwoju gminy,
- zagrożeniami wynikającymi z gwałtowności procesów zmian,
- przeciwdziałaniem negatywnym zjawiskom społeczno-przestrzennym,
- stymulowaniem procesów zrównoważonego rozwoju przestrzennego,
- lokalizacją nowych jednostek osadniczych i podmiotów gospodarczych,
- optymalizacją wykorzystania obszarów,
- ochroną interesów lokalnej społeczności,
- integracją z UE.

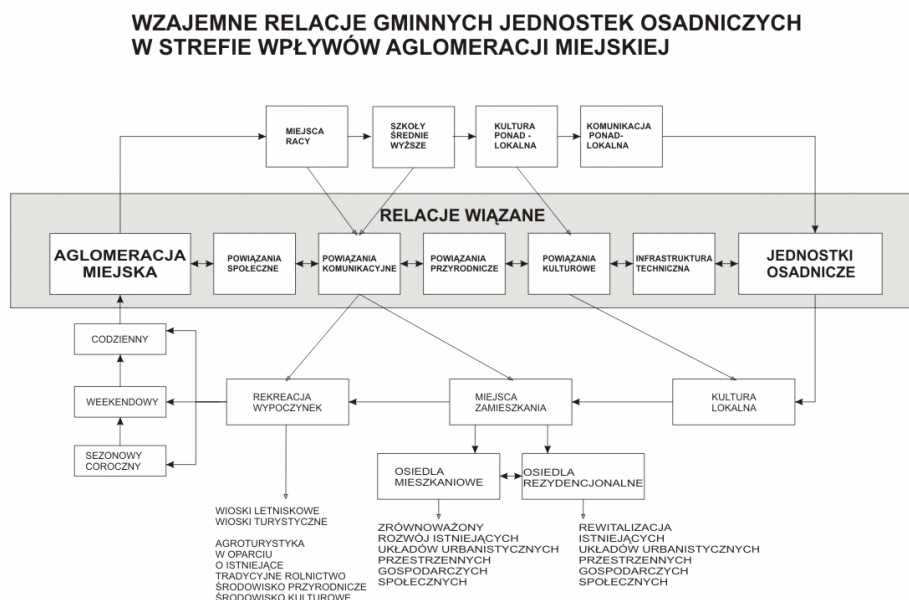
Odpowiedzią na te problemy były nowelizacje prawne ustaw związanych z planowaniem i zagospodarowaniem przestrzennym. Władze gmin sporządzały *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego* na podstawie przepisów ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym z 7 lipca 1994 r. (Dz. U. nr 89, poz. 415), a następnie ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. nr 80 poz. 717, zm.: Dz. U. 2004, nr 6, poz. 41; nr 141, poz. 1492; nr 113, poz. 954; nr 130, poz. 1087). Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest:

- spełnieniem zadań wynikających z systemu planowania społeczno-gospodarczego kraju,
- wyrazem świadomości kulturowej, ekologicznej i społecznej samorządów gmin,
- wykładnią kształtowania polityki przestrzennej państwa z uwzględnieniem zadań, służących realizacji ponadlokalnych celów publicznych,
- podstawą do racjonalnego dysponowania przestrzenią w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego gminy przy zachowaniu cennych wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego.

Celem strategicznym studium jest:

- rozpoznanie wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego ze szczególnym uwzględnieniem terenów zurbanizowanych oraz infrastruktury technicznej,
- ocena stanu tych wartości,
- określenie warunków dalszego funkcjonowania gminy oraz wyznaczenie kierunków rozwoju jakościowego i przestrzennego.

Innym opracowaniem służącym realizacji zrównoważonego rozwoju gminy jest *Strategia rozwoju*. Strategia – w ogólnym ujęciu – oznacza sposób osiągania wyznaczonych celów przez sterowanie rozwojem. Strategię gminy można definiować jako wykorzystanie sił tkwiących w lokalnych społecznościach w celu świadomego, systematycznego i ukierunkowanego na przyszłość procesu przygotowania i realizowania decyzji dotyczących rozwoju gminy i stopnia zaspokojenia potrzeb lokalnej społeczności, oraz realizację przyjętych ustaleń zagospodarowania przestrzennego, w tym realizacji ponadlokalnych celów publicznych, takich jak np. rozbudowa infrastruktury technicznej z zachowaniem cennych wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Ryc. 1. Diagram autorski

Fig. 1. Author's diagram

Strategia i studium pozwalają władzom samorządowym gmin m.in. na prowadzenie racjonalnej polityki zagospodarowania przestrzennego gminy oraz umożliwiają wyodrębnienie indywidualnych cech danego obszaru funkcjonalnego.

Rozwiązywanie problemów musi uwzględniać optymalne wykorzystanie wszystkich zasobów obszaru funkcjonalnego tak, by osiągnąć wytyczone cele odnoszące się do zmian jakościowych i ilościowych z zachowaniem cennych wartości przyrodniczych i kulturowych, oraz stworzyć sprzyjające warunki rozwoju lokalnej społeczności.

Zrównoważony rozwój funkcjonalno-przestrzenny gminnych jednostek osadniczych jest uwarunkowany *ekorozwojem*. Ekorozwój w Polsce jest zasadą konstytucyjną, ponieważ „Rzeczpospolita Polska [...] zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” – zgodnie z art. 5 Konstytucji. Kompleksowe powiązania systemów przyrodniczych z jednostkami osadniczymi są głównymi celami zrównoważonego rozwoju w skali wsi, miasta, gminy i kraju.

W strukturze przestrzennej Polski, poza kilkoma obszarami o wyraźnej koncentracji osadnictwa, bardzo dużą rolę odgrywają obszary o rozdrobnionej strukturze osadnictwa i ze znacznym udziałem terenów wiejskich. Województwo wielkopolskie to 226 gmin i 109 miast, w tym 117 gmin wiejskich, 90 gmin miejsko-wiejskich i 19 gmin miejskich.

Aglomeracja Poznańska położona jest w centralnej części województwa wielkopolskiego. Obszar jej stanowią dwa pierścienie 28 gmin otaczających miasto Poznań: 3 gminy miejskie, 14 gmin miejsko-wiejskich i 11 gmin wiejskich. Na kierunku wschód – zachód obszar aglomeracji przecina autostrada A-2, a na kierunku północ – południe (umownie) rzeka Warta. W miejscu przecięcia głównego kierunku komunikacyjnego z głównym kierunkiem przyrodniczym położona jest Aglomeracja Poznańska zajmująca obszar 3917 km², co stanowi 13,1% powierzchni województwa. Zamieszkała jest przez 1 007 100 mieszkańców, z czego w mieście Poznań mieszka 571 900 – 56,8% ludności aglomeracji.

Poza wysokim potencjałem demograficznym i intensywnością procesów rozwojowych aglomeracja wyróżnia się wysoką koncentracją potencjału gospodarczego. Jest tutaj skupionych około 46% podmiotów gospodarczych województwa. Poznań skupia zdecydowaną większość potencjału usług wyższego rzędu, jest silnym ośrodkiem akademickim i naukowym, zajmując wysoka pozycję w kraju. Jest centrum kulturalno-naukowym dla środkowozachodniej części Polski. Oferuje dobre warunki mieszkaniowe oraz wyróżnia się atrakcyjnością turystyczną, w tym także kulturową i historyczną. Miasto Poznań jest głównym węzłem komunikacyjnym województwa o znaczeniu europejskim, w którym przecinają się ważne szlaki drogowe: Berlin – Warszawa – Moskwa, Praga – Wrocław, oraz szlaki o znaczeniu krajowym. Coraz większe znaczenie dla obsługi krajowej i międzynarodowej połączeń lotniczych pełni lotnisko Ławica, chociaż ten rozwój ciągle jest jeszcze niewystarczający. Przebiegające przez obszar aglomeracji i jej centralny ośrodek główne drogi kołowe, linie kolejowe, szlaki wodne i powietrzne korytarze świadczą o dobrej dostępności aglomeracji i gmin stykowych województwa i są przesłanką do zrównoważonego rozwoju.

Na gminach spoczywa także obowiązek i odpowiedzialność za takie kształtowanie przestrzenne, by następne pokolenia mogły żyć w czystym środowisku przyrodniczym.

„Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania” przyjęta przez Sejm w 2000 r. i opublikowana Obwieszczeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2001 r. określa podstawowe uwarunkowania rozwoju, cele strategiczne oraz kierunki polityki zagospodarowania kraju. W głównych kierunkach polityki przestrzennej zagospodarowania kraju w odniesieniu do polityki kształtowania europolii – ośrodków o znaczeniu europejskim – wykazano, że tym kryteriom najlepiej odpowiadają największe polskie aglomeracje: Warszawa, Poznań, Kraków, Trójmiasto, Wrocław, Szczecin, Katowice (konurbacja górnośląska), Łódź, Białystok, Rzeszów, Lublin, Bydgoszcz i Toruń. Pełnią one obok funkcji tradycyjnych, funkcje o zasięgu regionalnym, ogólnokrajowym, oraz funkcje gospodarcze, kulturalne i polityczne. Dlatego tak ważny jest proces zrównoważonego rozwoju jednostek osadniczych gmin stykowych do aglomeracji miejskich.

Na przełomie wieków XIX i XX nastąpiła migracja ludności wiejskiej do miast związany z przeludnieniem polskiej wsi oraz z rewolucją przemysłową.

Powodowało to dynamiczną rozbudowę miast przemysłowych, często bardzo chaotyczną. Obecnie w Polsce obserwujemy migrację ludności z miast na tereny podmiejskie, do jednostek osadniczych gmin stykowych.

Rozwój gospodarczy oraz wzrost zamożności społeczeństwa powodują coraz większe zainteresowanie jakością życia. Środowisko mieszkaniowe, oprócz spełniania podstawowych funkcji bezpieczeństwa i schronienia, musi obecnie realizować także potrzeby prozdrowotne. Dlatego coraz większa liczba mieszkańców miast przeprowadza się na tereny podmiejskie w czyste środowisko przyrodnicze. Ze względu na masowość tego zjawiska należy bardzo dokładnie monitorować i analizować te procesy.

Migracje ludności i częste zmiany miejsca zamieszkania powodują konieczność projektowania bardzo czytelnych układów urbanistycznych. Dalekie i częste podróże, zmiany miejsc pracy, nauki, dzielnic i miast są codziennością dla wielu ludzi. Prowadzi to do rozluźnienia tradycyjnych więzi sąsiedzkich. Mieszkańcy szybko muszą odnaleźć się w nowym środowisku mieszkaniowym.

Często przestrzenna granica między miastem a gminą nie istnieje. Dobre powiązania komunikacyjne umożliwiające szybki i łatwy dojazd do miejsc pracy, nauki, kultury, handlu, itp. spowodowały, że wielu mieszkańców aglomeracji miejskich wybiera na miejsce zamieszkania tereny gmin stykowych funkcjonalnie powiązanych z aglomeracją.

Duże miasta odnotowują ujemny przyrost naturalny, a jednostki gminne nie są przygotowane na obsługę gwałtownie zwiększającej się liczby mieszkańców. Przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja w miastach zaczynają odnotowywać braki uczniów, a gminy nie są w stanie zapewnić odpowiedniej ilości miejsc w placówkach wychowawczych i dydaktycznych dla rosnącej ilości dzieci i młodzieży. Gminne ośrodki zdrowia także spotykają się z gwałtownym wzrostem pacjentów. Drogi dojazdowe i komunikacja podmiejska nie są w stanie obsłużyć rosnącej ilości pasażerów. Wymagają przebudowy i reorganizacji.

Aglomeracje miejskie oferują mieszkańcom gmin stykowych miejsca pracy, szkolnictwo średnie i wyższe, kulturę ponadlokalną, komunikację ponadlokalną, a także zawierają większy potencjał rozwoju niż wieś. Gminy oferują mieszkańcom miast kulturę lokalną z dobrze zachowaną tożsamością, wypoczynek i rekreację codzienną, weekendową i roczną oraz przede wszystkim miejsca zamieszkania w czystym i zdrowym środowisku przyrodniczym. Dlatego należy dążyć do wzajemnego uzupełniania się funkcji i zrównoważonego rozwoju jednostek osadniczych będących w strefie wpływu aglomeracji miejskiej.

W gminach stykowych projektowane są osiedla mieszkaniowe z pełną infrastrukturą techniczną, zapewniające wygodne mieszkanie w domach jednorodzinnych lub wielorodzinnych w czystym i zdrowym środowisku przyrodniczym, z łatwym dostępem do podmiejskich terenów rekreacyjnych, dobrze powiązane komunikacyjnie z aglomeracją miejską.

Wzajemne relacje funkcjonalno-przestrzenne powodują konieczność wspólnych dla aglomeracji miejskich i gmin stykowych rozwiązań systemowych. Wynika to między innymi z konieczności zachowania cennej przestrzeni rolniczej.

Tereny wiejskie mają olbrzymie znaczenie dla ekorozwoju Polski, zajmują obszary o dużych walorach przyrodniczych i kulturowych, a ich mieszkańcy są ściśle powiązani z otaczającym środowiskiem. Gospodarowanie na tych obszarach stanowi ważny element kultury i tradycji narodowej. Tereny wiejskie, pomimo borykania się z problemami wynikającymi z transformacji ustrojowej, bezrobocia, niezadowolającej jakości życia i niskiej aktywności społecznej, mają duży potencjał realizacji idei ekorozwoju. Zachowują stosunkowo mało przekształcone i różnorodne środowisko przyrodnicze, niski stopień urbanizacji, bezpośredni związek miejsca pracy ze środowiskiem, dobre kontakty społeczne, lokalne tradycje i wyraźną tożsamość.

Dlatego należy dążyć do zrównoważonego rozwoju gmin stykowych w celu zachowania istniejących cennych wartości, tworząc przestrzeń zurbanizowaną niedegradującą istniejący system przyrodniczy.

Zrównoważony rozwój jest szansą harmonijnego rozwoju gospodarczego aglomeracji miejskich i gmin stykowych z wykorzystaniem istniejących zasobów przyrodniczych i kulturowych, ochroną tych zasobów, z aktywnym włączeniem się mieszkańców we wspólnoty społeczne tworzące funkcjonalną przestrzeń społeczną i nową jakość życia. Oddziaływanie aglomeracji miejskiej na gminy stykowe zależy od jej wielkości. Im większe miasto, tym dalszy jest zasięg jego wpływu. Działanie miast okółomilionowych określa się między 30 do 50 km, mniejszych do około 30 km.

Powszechnie uznawane kryteria delimitacji bezpośredniego oddziaływania miasta na strefę tj. izochronę czasową wynoszą 30 minut dojazdu do centrum miasta oraz izolinię odległościową 30 km od centrum miasta. Nakładając izolinię dostępności do miasta centralnego, wyznacza się planistyczny obszar aglomeracji. Jednostki osadnicze zlokalizowane w większych odległościach od aglomeracji żyją własnym trybem. Ich związek z dużym miastem ogranicza się do zagadnień wyjątkowych, np. specjalistyczna usługa medyczna, ponadlokalna komunikacja kolejowa lub lotnicza lub wyjątkowe wydarzenie kulturalne przyciągają publiczność z większych odległości.

Należy jednak każdorazowo analizować uwarunkowania lokalne oraz weryfikować metody badawcze. Mając świadomość radykalnych zmian, jakie zaszły w życiu społeczności miejskich i wiejskich w ciągu ostatnich 20 lat, należy wypracować adekwatne metody badawcze i weryfikować tradycyjne pojęcia.

Przykłady i doświadczenia miast europejskich nie mogą w automatyczny sposób być przenoszone w realia polskie. Wiele problemów społeczno-gospodarczych miast jest różnych dla różnych krajów. Zagadnienia wspólne dotyczą niektórych rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych, lecz wiele problemów szczególnie społecznych jest bardzo indywidualnych.

Dla realiów wielkopolskich codzienny dojazd do pracy lub szkoły ograniczony jest do około 50 km. Wiąże się to z dostępnością i rozwojem infrastruktury technicznej zarówno budowy dróg szybkiego ruchu i autostrad, jak i modernizacji linii kolejowych umożliwiających szybki dojazd do centrum miast.

Polska jest w okresie wielkich przemian migracyjnych. Proces ten będzie trwał, choć w różnym nasileniu, co powodować będzie rozwój infrastruktury technicznej i urbanizacji kraju. Dla rozwoju aglomeracji i gmin stykowych znaczenie ma migracja miasto – dzielnica podmiejska, dzielnica podmiejska – wieś oraz miasto – wieś.

Transformacja społeczno-gospodarcza Polski ma duży wpływ na mechanizmy zmian funkcjonalno-przestrzenne zarówno miast, jak i gmin. Podejmując działania planistyczne w skali województwa, gminy i miasta należy dokładnie przeanalizować uwarunkowania rozwoju, by właściwie określić kierunki zrównoważonego rozwoju z zachowaniem cennych wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego zarówno aglomeracji miejskiej i gmin stykowych.

PIŚMIENNICTWO

- Adamczewska-Wejchert H., 1985. *Kształtowanie zespołów mieszkaniowych*, Arkady, Warszawa.
- Cichy-Pazder E., 1998. *Humanistyczne podstawy kompozycji miast. Wybrane aspekty percepcyjne i behawioralne*, Architektura, Polit. Krakowska, Kraków.
- Obuchowski K., 1995. *Przez galaktykę potrzeb*, Zys i S-ka Wydawnictwo s.c., Poznań.
- Schneider-Skalska G., 2004. *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego*. Architektura, Polit. Krakowska, Kraków.
- Wallis A., 1971. *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*. PIW, Warszawa.
- Zaniewska H., 2006. *Osiedle mieszkaniowe w idei zrównoważonego rozwoju*, Architektura i Urbanistyka, ZNPP, 6, Wyd. Polit. Poznańskiej, Poznań.
- WBPP Aglomeracja Poznańska Studium rozwoju przestrzennego, Uwarunkowania rozwoju, Poznań 2003.

THE INFLUENCE OF THE SOCIOECONOMIC TRANSFORMATION ON THE DEVELOPMENT OF URBAN AGGLOMERATIONS AND COMMUNE HOUSING UNITS. THE DEVELOPMENT OF THE AGGLOMERATION OF THE CITY OF POZNAŃ AND NEIGHBOURING COMMUNES

Abstract. The aim of the elaboration is to show changes taking place in urbanized areas of the city and the countryside. The elaboration presents these changes as a result of the social and economic metamorphosis in the transformation period, as well as defines threats and directions of functional and spatial development of commune housing units within the influence of an urban agglomeration. It is also shown how commune housing units develop as europolis.

Key words: socio-economic transformation, mechanisms of development, urban agglomeration, balanced development, public targets beyond the local level